

TASAVVUF MOHIYATINING TAZKIRALARDA NAMOYON BO‘LISHI

Axatov Lutfillo Karamatilloevich, Chirchiq davlat pedagogika universiteti

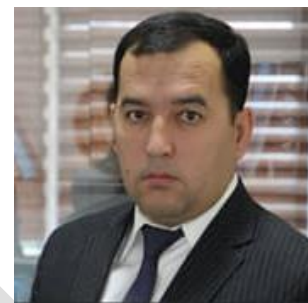
“Fakultetlararo ijtimoiy fanlar” kafedrası mudiri

THE MANIFESTATION OF THE ESSENCE OF SUFISM IN TAZKIRA

Akhatov Lutfillo Karamatilloevich, Head of the Department of “Interfaculty Social Sciences” of Chirchik State Pedagogical University

ПРОЯВЛЕНИЕ СУФИЙСКОЙ СУЩНОСТИ В ТАЗКИРАХ

Ахатов Лутфилло Караматиллоевич, заведующий кафедрой “Межфакультетские общественные науки” Чирчикского государственного педагогического университета

<https://orcid.org/0000-0002-9804-6220>

e-mail: axatov@cspi.uz

Annotatsiya: Mazkur tadqiqot ishimizda tasavvuf va ilmga oid qarashlar mohiyati soʻfiylar hayoti va tasavvufiy qarashlari yordamida tahlil qilingan. Tasavvufning rivojlanishi soʻfiylar axloqi, falsafiy mushohada, irratsional yondashuv asosida koʻrib chiqilgan.

Kalit soʻzlar: tasavvuf (arab.: التَّصَوُّف), tazkira, soʻfiy, ilm, islom, idrok, irfon, falsafa.

Abstract: In this research work, the essence of Sufism and views on science are analyzed using the life and views of Sufis. The development of Sufism is considered based on an irrational approach in the philosophical observation of Sufi ethics.

Keywords: Sufism (arab.: التَّصَوُّف), tazkira, Sufi, science, Islam, perception, irfan, philosophy.

Аннотация: В данной исследовательской работе сущность суфизма и взгляды на науку анализируются на примере жизни и мистических воззрений суфиев. Развитие суфизма рассматривается в философском исследовании суфийской этики, основанном на иррациональном подходе.

Ключевые слова: суфизм (араб.: التَّصَوُّف), тазкира, суфий, наука, ислам, прозрение, ирфан, философия.

KIRISH. Tasavvuf va uning mohiyatini anglashda mutafakkirlar ilmiy merosi – tazkirasining tahlil qilinishi yangicha yondashuvlardan sanaladi. Tazkiranavislardan “Tazkirat ul-avliyo” va Navoiy “Nasoyim ul-muhabbat” tazkiralarning Habib Ajamiy qissasida Habib Ajamiyning xarakteri uning qilgan amallaridan xulosa qilgan holda tasavvufga xos yuksak mahorat bilan tasvirlab berilgan [1; 67-68-b].

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METOD.

Attor Habib Ajamiy obrazida sudxoʻr, xasis

portretini chizar ekan, undagi xasislik tabiatini mahorat bilan tasvirlaydi. Chunki, Habib Ajamiy xazinalarni toʻplayverar edi-yu, kambagʻal, nochorlarga himmat koʻrsatmas edi. Qissa mazmunicha, Habibning xasisligidan uning dargohidan tilanchi noumid boʻlib qaytgani bois uning qozonidagi taomi qonga aylangani va sudxoʻrligi bois hamma undan nafratlanishini va bunday xato qilmishidan voqif boʻlib, pushaymon boʻlganini muallif yuksak mahorat bilan tasvirlaydi.

Bu holni Navoiy “Nasoyim ul-muhabbat”da quydagicha tasvirlaydi:

“Avoyilda g‘ani erdi, elga yormaq [tanga] sudqa berur erdi. Har kun muaddilarg‘a yormaq tilay borur erdi. Agar vajd ado qildilar yaxshi. Yo‘q ersa, oyog‘ining muzdin olur erdi va andin qut qilur erdi va xalq tiliga bu sifat bila mazkur bo‘lur erdi. Va tavbasig‘a sabab bu erdiki, bir kun bu nav‘ vajdin taom pishirub erdi. Soyil: “Shay‘ulloh” [bu Allohning ishi] dedi. Ul achig‘anib, soyilni quvdiki, taom ozdur, sanga yetmas. Xotuni chun taomni chiqarurg‘a qozonning boshin ochdi, ko‘rdiki, ul taom tamom qon bo‘libtur. Ani tilab ko‘rguzdiki, soyilga shiddat qilg‘onining shumlig‘idin bu hol voqe‘ bo‘lubtur. Ul bu holni ko‘rgach, holi mutag‘ayyir bo‘lib, Shayx Hasan Basriy xizmatig‘a yetib, har nedinkim bor erdi, chiqib inobat yuzidin tavba qildi”[2; 40-b].

Navoiy “Nasoyim ul-muhabbat” asarida Habib Ajamiyga bag‘ishlangan qissasida avval Habib Ajamiy ta‘rifini keltirib, “g‘ani erdi”, “berur erdi”, “borur erdi” kabi so‘zlarni qo‘llash orqali badiiy san‘atning “saj” san‘atidan o‘rinli foydalanganligini ko‘rish mumkin. Navoiy Habib Ajamiy qissasidagi obrazlarni Attorga nisbatan qisqaroq, lekin serqirra so‘zlar bilan tasvirlashga harakat qilgan. Masalan: Attor (Tazkirat ul-avliyo)da “Nogoh bir tilanchi kelib: - Shay‘an lilloh! – deb faryod qildi” desa, Navoiy bu holatni (“Nasoyim ul-muhabbat”)da “Soyil: “Shay‘ulloh” dedi” deb kifoyalanadi.

MUHOKAMA. Bundan tashqari, Navoiy Habib Ajamiy obrazi timsolida xasislik, tekinox‘rlik, sudxo‘rlik, dunyoparastlik kabi illatlarning odamzodning asl tiyatiga zid ekanligi, uning salbiy oqibatlar bilan birga, tavba, imon, insof, himmat, muruvvat, toat, ibodat kabi fazilatlar asl insoniylik ziynati ekanligi va uning ijobiy natijalarini yuksak darajadan turib, tasvirlashga harakat qilgan.

Mashoyixlar tasviridagi tush epizodini Navoiy asari (“Nasoyim ul-muhabbat”)dagi bir qator mashoyixlar siyratini tasvirlashda ham ko‘rish mumkin: Navoiy Imom Shofi‘iy roziollohu anhu to‘g‘risidagi fikrida quyidagi ma‘lumotni keltirish orqali ifodalaydi: Shofi‘iy debdurki: “Rasul sollallohu alayhi va sallam voqiada muborak og‘zi suyini mening og‘zing‘a soldi, andoqki, og‘zing‘a va iringa va tilimga yetishti. Va dedi: “Borki, Tengri sanga barakot bersun va hamul soat amirul mo‘minin Ali karamallohu vajhahu uzugin chiqarib, mening

barmog‘img‘a soldi, to Nabi va valiyning ilmi manga siroyat qildi”[2;49-b].

Bu tasvir vositasida Navoiy Imom Shofi‘iy roziollohu anhu ta‘rifini yuksak maqomdan turib, uni sharh etishga so‘z va qalam ojizligi, agar bayonini bitsa qog‘oz yetmasligi, agar fikr yuritilsa aql ojizligini e‘tirof etadi. Ruhiy borlig‘iga ishora.

Mualliflar asardagi potret tasviri mukammal chiqishida badiiy san‘atlardan san‘atkorona foydalanganlar. Biz buni Attorning “Tazkirat ul-avliyo” asaridagi Abu Hozim Makkiy potreti tasviri misolida ko‘radigan bo‘lsak, muallif mashoyix potretini quyidagicha tasvirlaydi. “U rahbarlar muxlisi, hidoyatdagilar rahbari, sobiqlar chirog‘i, sodiqlar tongi, boyligu kambag‘allik ma‘dani, mujohada, mushohada va riyozat ichida bemisl, uning so‘zi barcha ko‘ngillarda maqbul, barcha mushkullarning yechuvchisi va uning so‘zlari ko‘p, valekin biz qisqa qildik”[1; 73-b]. Muallif tanosub, tazod, tashbeh singari badiiy san‘atlar bilan birga istiora va saj san‘atidan mahorat bilan foydalangan. “Hidoyatdagilar rahbari”, “sobiqlar chirog‘i”, “sodiqlar tongi”, “boyliq-u kambag‘allik ma‘dani” singari istioralar mazkur iqtibosdagi matn badiyyatini ta‘minlagan asosiy omillardir. Bunday holatni Navoiyning “Nasoyim ul-muhabbat” asaridagi Shayx Baqaliy qaddasallohu taolo sirrahu potreti tasviri misolida ham ko‘rishimiz mumkin. Bu esa tasavvufda so‘fiyning amaliy tahlili sanaladi. “Sultoni ulamo va burhoni urafo erdi, quvvai ushshoq”[2; 217-b]. Muallif tanosub, tazod, tashbeh kabi san‘atlar bilan birga istiora san‘atidan mahorat bilan foydalangan. “Sultoni ulamo”, “burhoni urafo”, “quvvai ushshoq” singari istioralar ushbu iqtibosdagi matn badiyyatini ta‘minlash bilan birga mashoyix potretini mahorat bilan tasvirlaganini ko‘rishimiz mumkin.

NATIJALAR. Tasavvufni anglash bu so‘fiylik bilan cheklanib qolish emas, balki, tazkirada nomlari zikr etilgan ba‘zi “zot”larning ham hayot tarzini bilishga undashi bilan ifodalanadi. Tazkira, inson tafakkurining ilmiy-diniy shaklidagi manzarasini ifodalab, uning umuminsoniy shakli sifatida, jamiyatdagi mavjud holatlarning ma‘naviy-ma‘rifiy jihatdan yanada takomillashtirish, yuksaltirish va rivojlantirish va uning mazmun-mohiyatini amalda namoyon qilishga qaratilgan manbalar sirasiga kiradi. Shuning uchun, jamiyat, xossatan, Sharq islom olamining allomalari va ularning ilmiy-irfoniy meroslarini har tomonlama

o'rganishga alohida e'tibor berish muhim ahamiyatga ega.

O'zbekistonda Sharq renessansi (o'rta asr) davri allomalari va mutafakkirlarining ilmiy-irfoniy merosini o'rganish uchun chet el, xususan, Ovrupo olimlari tomonidan bu yo'nalishda amalga oshirilgan "natija"lar, boy tajriba bilan oshno bo'lmasdan turib, aniq xulosaga kelish qiyin albatta. Tamaddun manbalari orqali tahlil qilinib, amalga oshirilgan "natija"larga qaralsa, Sharq musulmon olami renessansi davri allomalari va mutafakkirlarining ilmiy meroslari, xususan, tazkirachilik bobidagi qarashlarini o'rganish masalasiga ba'zan xolis yondashilmagan. Bu esa, tazkiralari mohiyatini tushunishga undaydi. Va biz bu borada tazkiralarni qiyosiy tahlil qilish orqali ma'lum ma'noda (qisman bo'lsa-da) ma'lumotga ega bo'lamiz.

Sharq xalqlari ma'naviy merosi keng jamoatchilik nigohidan o'rin olish uchun yana bir bor ilmiy izlanishlar natijasi o'laroq, "Mustaqillik tufayli Imom Buxoriy, Imom Iso Termiziy, Mahmud Zamaxshariy, Imom Abu Mansur Moturidiy, Shayx Najmiddin Kubro, Ahmad Yassaviy, Aziziddin Nasafiy, Abduxoliq G'ijduvoni, Bahouddin Naqshband, Xoja Ahror Valiy kabi ko'plab ulug' allomalar, tariqat peshvolari, aziz-u avliyolarning nomi tiklangan" ligi aytiladi[7;29-32-b].

Shuningdek, butun umri va faoliyati davomida olimlarni qadrlagan Alisher Navoiy ularning tarixini anbiyo, payg'ambarlar tarixidan keyin, ularni birgalikda bitgani alohida tahsinga sazovor holdir. Bu kitob tarixchi, olim va shoirlarga qadimgi davr izohi uchun muhim manba vazifasini o'tashi mumkin. Bu asarni manbashunoslik fanida alohida o'rganish shuning uchun ham zarurki, tarixga oid asarlarda tafsilotlari keltirilmay, juda ko'p o'rinlarda payg'ambarlar va ularning hayotiga oid voqealarga murojaat qilish uchraydi.

XULOSA. Mana shu jihatidan Alisher Navoiy asari ham tarixchi olimlar, ham tarixni o'rganuvchi talabalar uchun katta ahamiyat kasb etadi. Shuning bilan birga, asarda Alisher Navoiyning mashhur tarixchi Sharafuddin Ali Yazdiyga munosabati bayon etilgan. Navoiy uning "Zafarnoma" asari muqaddimasini zikr qilar ekan, tarixchini "mavlono sharaf ul-millat va davla", ya'ni "davlat va millat sharafi" deb ta'riflaydi[5;50-57-b].

Alisher Navoiyning "Tarixi muluki Ajam" ("Arab bo'lmagan shohlar tarixi") asari o'z davri nuqtayi nazaridan ilmiy dalillarga asoslangan risola hisoblanadi. Asarda Eron va Turon mulkida hukmronlik qilgan to'rt sulola: peshdodiylar, kayoniylar, ashkoniylar, sosoniylar tarixi batafsil hikoya qilinadi.

An'anaga muvofiq tarix Odam Ato (a.s.) davriga bog'liq ravishda talqin qilinadi. Alisher Navoiy mazkur asarda "Nizomu-t-tavorix", "Jomeu-t-tavorixi Jaloliy", "Nasihatu-l-muluk", "Jovidon xirad", "Odobu-l-arab va a-l-furus", "Guzida", "Muntahab", "Devonu-n-nasab" kabi manbalardan foydalanadi va Banokatiy, imom Muhammad G'azzoliy, Tabariy, Bu Ali Miskavayh, Qozi Barzoviy kabi tarixchi olimlarning nomlarini keltirib, ma'lumotlarni ularning asarlaridan olganini aytib o'tadi. Shoirlardan Abulqosim Firdavsiy va uning "Shohnoma"siga ko'proq murojaat qiladi. Iskandar haqidagi qissada esa xamsanavislar Xusrav Dehlaviy, Nizomiy Ganjaviylarning qarashlarini keltirib o'tadi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Фаридуддин Аттор. Тазкират ул-авлиё. Т.: Гафур Ғулом нашриёт-матбаа ижодий уйи, 2017.
2. Алишер Навоий. Насойим ул-муҳаббат. Movarounnahr nashriyoti. T., 2017.
3. Akhatov. The Problem of Tolerance in Oriental Philosophy. *Multidisciplinary Peer Reviewed Journal* 6.7 (2020): 130-133. Web.
4. Akhatov, Lutfullo. A Symbol of Tolerance and Friendship in Jamiy's Work Bahoriston. *International Journal of Current Science Research and Review* 3 (2020): 29-32. Web. Apr. 2020.
5. Akhatov, L. (2020). The problem of human psychological crises in the views of Emil Durkheim. *Наука, образование и культура*, 50(6), 50-57.
6. Akhatov, L. (2020). A Symbol of Tolerance and Friendship in Jamiy's Work Bahoriston. *International Journal of Current Science Research and Review*, 1(1), 29-32.